

نظام سازی بر مبنای تکافل اجتماعی

محمد رضا آرام

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: نظام‌سازی بر مبنای تکافل اجتماعی

مؤلف: محمدرضا آرام

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

صفحه‌آرا، ویراستار و طراح جلد: محمد روشنی

نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌برداری و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۳۹۸

قیمت: ۳۷۰۰۰۰ ریال

رگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۹۱-۲

«این کتاب با نغدایتی منتشر شده است»

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، پیر خیابان خرمی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲

شماره: ۶۹۷ ۲۱۲

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگوار، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۴۶۵۵-۱۵۹ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

E-mail: pub@isu.ac.ir • www.ketabesadiq.ir • فروشگاه اینترنتی:

سرشناسه: آرام، محمدرضا، ۱۳۷۱-

عنوان و نام پدیدآور: نظام‌سازی بر مبنای تکافل اجتماعی. - بیف من: محمدرضا آرام.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۳۰۴ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۹۱-۲

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

شماره کتابشناسی ملی: ۶۰۱۹۵۹۰

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست اجمالی

۱۷.....	سخن ناشر.....
۱۹.....	مقدمه
۲۵.....	پیشگفتار.....

بخش اول: تبارشناسی و مفهوم تکافل اجتماعی

۴۵.....	فصل اول: مبانی مفهومی.....
۶۱.....	فصل دوم: مبانی تئوریک تکافل اجتماعی.....
۹۵.....	فصل سوم: مبانی تکافل اجتماعی.....

بخش دوم: نهادهای رسمی و غیررسمی تکافل در جامعه اسلامی

۱۱۱.....	فصل چهارم: اقسام و ابعاد نهادهای موضوع تکافل.....
۱۹۷.....	فصل پنجم: منابع تأمین تکافل.....
۲۲۱.....	فصل ششم: کارکردهای نهادهای موضوع تکافل.....

بخش سوم: تحلیل عملکرد نهادهای فعال در حوزه تکافل

۲۳۷.....	فصل هفتم: کارکردهای حمایتی یا عدالت اقتصادی.....
۲۴۶.....	فصل هشتم: کارکردهای نظارتی.....
۲۵۵.....	فصل نهم: کارکردهای حکومتی.....
۲۶۷.....	فصل دهم: کارکردهای دیپلماتیک.....
۲۷۱.....	نتیجه گیری.....
۲۷۹.....	فهرست منابع.....
۲۹۱.....	نمایه

مقدمه

در حوزه مطالعات اجتماعی و سیاسی و با مذاقه پرسش‌های پایدار در تاریخ تفکر سیاسی، یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها این است که عدالت چیست؟ عدالت اجتماعی و چگونگی تحقق آن در یک جامعه سیاسی است. در تاریخ تفکر سیاسی مغرب زمین، کتاب «جمهوریت» افلاطون با بحث پیرامون مقوله عدالت آغاز می‌گردد. به بیان دیگر، مدخل اصلی مهم‌ترین اثر افلاطون در باب اجتماع و سیاست با مسئله عدل و عدالت پیوند خورده است. ارسطو شاگرد افلاطون نیز در دو کتاب «سیاست» و «اخلاق نیکوماخوس» با تشریح مفهومی عدالت، به این مقوله مهم در تعاملات اجتماعی بشر و جامعه سیاسی پرداخته است. ارسطو در تبیین انواع عدالت در رساله موصوف اخلاقی خویش، عدالت توزیعی را که از قضا در مباحث مربوط به دولت مدرن نیز یکی از مهم‌ترین و مناقشه‌برانگیزترین مباحث است مهم‌ترین شاخه عدالت می‌شمرد. در سده‌های میانه نیز مسئله عدالت اجتماعی و یا نسبت سنجی میان عدالت فردی و عدالت اجتماعی همچنان یکی از پرسش‌های پایدار در تاریخ تطور فکر سیاسی محسوب می‌شده است. آگوستین، متفکر پرآوازه مسیحی که قبل از ظهور دین الهی خاتم - یعنی دین اسلام - می‌زیسته

در کتاب مهم خویش به نام «شهر خدا»^۱ مهم‌ترین دلیل سقوط امپراطوری روم باستان - که با فاصله نه چندان زیادی از رسمی شدن دین مسیحیت در امپراطوری رخ داد - را نتیجه بیگانه شدن جامعه روم باستان و فرمانروایان آن دیار و آن دوران از مقوله عدالت می‌داند. دنبال کردن سیر تحولات اجتماعی از یکسو و اندیشه‌های پایدار تاریخ بشری در حوزه مسائل و مباحث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تا دوره مدرن و تحولات آن به خوبی نشان می‌دهد که مقوله عدالت اجتماعی و راه‌های تحقق آن در بوم‌های بشری و شناختن و شناساندن مهم‌ترین شاخص‌ها و مؤلفه‌های عدالت اجتماعی و همچنین آسیب‌شناسی شاخص‌های عملی در تحقق آن، همچنان در کارن گنجان مکاتب مختلف به ویژه در دوازدگانه و مکتب فکری مهم لیبرالیسم و سوسیالیسم سرار داشته است. در دوران معاصر نیز در آراء و اندیشه‌های متفکران سیاسی و مذهبی بحث اجتماعی و احزاب و گروه‌های عمده سیاسی تقریباً در تمام جوامع و کشورهای مختلف مقوله «عدالت اجتماعی» مهم‌ترین رکن و دغدغه عمده درباره مسائل مربوط به اجتماع و سیاست را به خود اختصاص داده است. نگاهی گذرا به اندیشه جماعت‌گرایان مانند رالف ناپلین و تحولات پست مدرن در این حوزه به خوبی اهمیت این گفتار در تاریخ تحولات اجتماعی و سیاسی در سه دوره کلاسیک، میانه و مدرن را روشن می‌سازد.

در ادیان توحیدی و ابراهیمی با مطرح شدن مقوله عدالت نسبت به آخرت و زندگی پس از مرگ^۲ مقوله عدالت فردی و اجتماعی اهمیت مضاعف یافته است. زیرا ادیان توحیدی هر نوع حرکت در جهت تحقق عدالت اجتماعی از سوی آحاد جامعه را دارای پاداشی بزرگ در سرای دیگر از سوی خداوند معرفی می‌نمایند. در یکی از آیات انجیل از قول پیامبر الهی حضرت عیسی (علیه السلام) نقل شده که اموال خود را در آسمان‌ها ذخیره کنید که دچار آفت نشود. (نقل به مضمون) ذخیره اموال در آسمان‌ها از راه انفاق اموال در راه خداوند با نیت دریافت چند برابر پاداش الهی در سرای دیگر معنا می‌یابد. در آخرین دین الهی و کامل‌ترین آن‌ها یعنی اسلام در این

حوزه آموزه‌های اندیشه‌برانگیز بسیار و جامع‌تری وجود دارد که تبیین هریک از مباحث مطرح شده با رویکرد دینی و با استناد به منابع اصیل اسلامی در شاخه‌ها و حوزه‌های مختلف تألیف کتاب‌های جداگانه‌ای را می‌طلبد. خداوند در قرآن مجید که تاکنون بدون تحریف بوده و براساس وعده الهی تا قیام قیامت نیز بدون تحریف خواهد ماند در آیات مختلفی از عدل و قسط سخن گفته و مهم‌ترین هدف بعثت انبیاء الهی را در ازنای تاریخ بشر، اقامه قسط و عدالت در جامعه معرفی می‌نماید. البته آسیب‌شناسی جوامع اسلامی در حوزه تحقق عدالت اجتماعی علی‌رغم تمام آموزه‌های مبتنی دینی در این حوزه، خود نیازمند بحث جداگانه‌ای است که بعضاً به آن تا حدودی پرداخته شده اما همچنان نیازمند پژوهش‌های گسترده‌تری است که مطالعات دقیق‌تری را در ادوار تاریخی و جوامع گوناگون اسلامی طلب می‌کند. صرف نظر از گفتمان نظری در این حوزه، یکی از راه‌های مهمی که با استناد به آموزه‌های دینی در تحقق عدالت اجتماعی دارای کاربرد و کاربست وافری می‌تواند قلمداد شود، «تکافل» است. شاید توار تکافل را به همیاری متقابل اجتماعی تعریف نمود. البته فروکاستن تعریف تکافل به بعد موصوف شاید خالی از ضعف نباشد اما در زبان فارسی برگردانی نزدیک به مفهومی مختار است. در یک جمع‌بندی کلی، اسلام راه‌های مختلفی را برای تحقق عدالت اجتماعی و نزدیکی هرچه بیشتر طبقات جامعه به یکدیگر با عنوان وجوب مانند سرزکات مطرح کرده که از لحاظ فقهی امری واجب و اجتناب‌ناپذیر است اما در سناریوهای انبساطی و کارآمد یاری گرفتن از مساعدت‌های عمومی متناظر به مفهوم یاد شده یعنی «تکافل» و تشکیل نهادهایی که در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی متکفل امر می‌مید عدالت اجتماعی در جهت کاهش هرچه بیشتر فاصله طبقاتی باشند و توجه به مقوله‌هایی مانند زکات باطنی که در برخی روایات مأثوره به آن پرداخته شده از راه‌های تکمیلی مهم در آموزه‌های اسلامی در حوزه عدالت اجتماعی و کارآفرینی احاد جامعه در تحقق این امر مهم محسوب می‌گردد. سیاست‌گذاری در چارچوب «تکافل» صرفاً گفتمانی نظری و فاقد پشتوانه عملی نیست بلکه موضوعی است که بالعکس کاملاً جنبه کاربردی و عملی دارد و می‌تواند در شاخه‌های مختلف زندگی

اجتماعی و اقتصادی مورد استفاده و کاربست قرار گیرد. به عنوان مثال بیمه تکافل یکی از شاخه‌های کوچک کاربست این مفهوم در دولت مدرن است که در برخی از کشورهای اسلامی تأسیس شده است. البته تأمین عدالت اجتماعی در گفتمان سیاسی و اقتصادی به مفهوم جدید آن و با توجه به کارویژه‌های دولت و یا به بیان روشن‌تر تحقق هر چه بیشتر عدالت اجتماعی که در هر شکل آن امری نسبی است مفهوماً و مصداقاً ابعاد پیچیده‌ای یافته است و حرکت مطلوب در این راستا نیز یازمند برنامه‌ریزی جامع و فراگیری است. پرواضح است که بخش عمده‌ای از مسئولیت‌ها در برنامه‌ریزی کلان جهت تأمین عدالت اجتماعی مربوط به حوزه عمومی و با دایره دولت امکان‌پذیر است اما در همین حوزه عمومی نیز می‌توان با توجه و رتبه‌بندی در آرزوهای اصیل دینی و با ایجاد مؤسسات و بنیادهای مردم‌نهاد در نیل به این هدف مهم در جامعه اسلامی گام‌های استوارتری برداشت. «التکافل الاجتماعي» که آموزه‌ای اسلامی معنای منادی و داعی جدی آن است در این راستا می‌تواند ابزار کارآمدی در حرکت صائب به سمت تأمین هر چه مطلوب‌تر عدالت اجتماعی از منظر دینی تلقی گردد. همچنین وعده پاداش به اضعاف مضاعف در جهان پس از مرگ و رستخیز کبری و اعتقاد به فرجام‌گرایی دینی و آخرت‌باوری و بسامد آن، که بخش عمده آیت قرآن مجید به آن اختصاص یافته با تحریض به عمل به منظور نیل به پاداش الهی در سری دیگر جاذبه‌گرایش مردم به این امر انسانی، اخلاقی و اسلامی را در صورت معیشت و سلامت و برنامه‌ریزی کارآمد افزایش خواهد داد و گام عملی و جامع در دخالت احاد جامعه در مسئولیت‌پذیری اجتماعی جهت استقرار قسط و عدل در حوزه عمومی ایجاد خواهد کرد.

جناب آقای محمدرضا آرام از دانش‌آموختگان فرهیخته این دانشگاه، در این کتاب، ضمن مطالعه مبانی و بنیان‌های گفتمان تکافل در آموزه‌های اسلامی و تدقیق در آثار و کتبی که در این حوزه به رشته تحریر درآمده، تلاش نموده‌اند گامی مؤثر در معرفی این ابزار عدالت‌ساز اسلامی بر اساس رویکرد دینی و پژوهش‌های انجام شده در این عرصه بردارند. امید است مخاطبان و پژوهشگران دغدغه‌مند در حوزه مسائل مربوط به عدالت اجتماعی با نگرشی نقادانه و تکمیل مباحث در

کار بست مصادیق و شاخه‌های مختلف همیاری اجتماعی در قالب نهادهای تأثیرگذار در جامعه اسلامی منشأ آثاری گرانسنگ باشند. معرفی راه‌های عملی تحقق نهادهای تکافل در جامعه اسلامی در نهایت می‌تواند هدف غایی این پژوهش و پژوهش‌های تکمیلی قلمداد گردد.

دکتر سید محمد رضا احمدی طباطبایی

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)

www.ketab.ir